

Resums

Dossier

Ladislau Baró i Solà: «Apunt sobre Fontbernat»

RESUM: Seria injust afirmar, encara que sigui cert, que una reflexió sobre la vida i l'obra de Josep Fontbernat constitueix un excel·lent pretext per aproximar-se a la història d'Andorra dels anys 1960 i 1970. Una trajectòria vital –i més si és tan rica com la de Fontbernat– mai pot ser considerada com a pretext, encara que sigui per justificar una tasca tan noble com la reflexió històrica. En les línies que segueixen, comentarem alguns aspectes del seu perfil biogràfic i, a la vegada, n'extraurem algunes pistes que ens poden ajudar a comprendre millor certs passatges de l'Andorra contemporània.

RESUMEN: Sería injusto afirmar, aunque sea cierto, que una reflexión sobre la vida y la obra de Josep Fontbernat constituye un excelente pretexto para aproximarse a la historia de Andorra de los años 1960 y 1970. Una trayectoria vital –y más si es tan rica como la de Fontbernat– nunca puede ser considerada como pretexto, aunque sea para justificar un trabajo tan

noble como la reflexión histórica. En el texto, comentaremos algunos aspectos de su perfil biográfico y, a la vez, extraeremos algunas pistas que nos pueden ayudar a comprender mejor ciertos pasajes de la Andorra contemporánea.

RÉSUMÉ: Ce serait injuste d'affirmer, même si cela s'avère être vrai, qu'une réflexion sur la vie et l'œuvre de Josep Fontbernat constitue un excellent prétexte pour réaliser une approche de l'histoire de l'Andorre des années 1960 et 1970. La trajectoire d'une vie –et surtout si elle est aussi riche que celle de Josep Fontbernat– ne peut pas être considérée comme un prétexte, même si le but est de justifier une tâche aussi noble que la réflexion historique. Dans les lignes qui suivent nous expliquerons certains aspects du profil biographique de Josep Fontbernat et nous en dégagerons les indices qui nous permettront de mieux comprendre certains passages de l'histoire de l'Andorre contemporaine.

Apunt sobre Fontbernat

Ladislau Baró Solà

Fontbernat va arribar a Andorra el 1952 com a comissionat de la societat SOFIRAD per a assumptes de radiodifusió¹, però abans, amb la caiguda de la II República Espanyola, ja havia deixat enrere una intensa trajectòria vital, cultural i política en terra catalana, trajectòria tallada de sobte per la Guerra Civil i per la posterior victòria franquista: va iniciar així la seva etapa d'exili a França, on va refer la seva vida personal i professional. La radiodifusió el va portar a Andorra, primer a través de presències més esporàdiques i estacionals i, finalment, cap al 1957, de forma definitiva: va esdevenir, per tant, andorrà d'adopció. Però estem convençuts que no fou principalment la radiodifusió allò que el va conduir cap a Andorra; pensem que cal buscar una motivació subjacent, més profunda, en la seva decisió de vincular-se amb el Principat d'Andorra i posteriorment d'establir-s'hi: la proximitat de Catalunya, la innegable presència de la cultura catalana dins el nostre país. Però, si carregada de significat fou, des de l'àmbit emotiu i cultural, la seva arribada a Andorra, no menys significatiu fou el fet que l'activitat professional que hi havia de desenvolupar estigués vinculada a la radiodifusió. Les ràdios havien de jugar un paper clau en la modernització del país, però alhora un paper gens neutre, poc pacífic i carregat de significació política en l'Andorra dels anys 1960 i 1970. En parlarem més endavant. A la vegada, i com no podia ser altrament, un cop establert continuà amb «la seva eterna dèria de fer cantar la gent»² i fundà els Cors Andorrans: una de les seves grans vocacions era de nou satisfeta. Però no només li agradava fer cantar, també gaudia fent parlar i parlant ell mateix: així podia, encara que només fos parcialment i indirectament, donar sortida a la seva segona gran vocació, la política. Ens ho explica Miquel Martí i Pol en el seu poema homenatge a Fontbernat³:

Al quiosc d'en Boixeda s'hi aplegaven,
 abans dels àpats, sobretot al vespre,
 una colla d'assidus, amb el mestre.
 Jo hi recordo en Rosanas, que vivia
 vora del Park Hotel, en Joan Sansa,
 l'Arqués, en Quim Arana i en Marc Vila.
 Hom comprava diaris i revistes

i es parlava de tot i de política.
 A voltes jo sentia la conversa,
 a retalls, en anar a buscar el diari;
 es discutia amb fonda vehemència,
 però de fet la cosa no passava
 d'un intercanvi enriquidor d'idees.

1. Vegeu el llibre d'Elidà AMIGÓ i Antoni MORELL, *Sis-cents noranta-tres anys després*, Andorra la Vella, Casal i Vall, 1971.

2. Emili CASADEMONT i COMAS, *L'home d'Els cent homes: aproximació a la vida i obra de Josep Fontbernat*, Barcelona, Cat, 1996.

3. Miquel MARTÍ i POL, *Andorra: postals i altres poemes*, Barcelona, Edicions 62, 1997.

Ben segur que parlar de tot i de política, com ens comenta Martí i Pol, satisfieia el mestre Fontbernat, encara que aquesta activitat, per bé que enriquidora i distreta, havia de resultar menor per a algú que, cal recordar-ho, havia participat amb Francesc Macià en l'anomenada batalla de Prats de Molló⁴ i que havia estat diputat per ERC al Parlament de Catalunya i també director de la Direcció de Radiodifusió de la Generalitat. Tot i així, allò que es coneix com a *política de cafè* ha estat i és encara un important instrument de difusió d'idees i d'estratègies, i, en una comunitat petita com la nostra, la conversa de cafè és un espai en què operen amb eficàcia els *opinion makers*, com els denominen els moderns científics socials en una expressió que probablement no hauria complagut el mestre. Estem, de qualsevol manera, convençuts que Fontbernat va treure profit d'aquestes converses, passant una bona estona ell mateix i enriquint intensament les idees dels seus companys conversadors.

Fer cantar i fer parlar la gent, associant íntimament l'activitat cultural amb la política, sempre en el marc d'una noció de catalanitat desenvolupada en tot moment. Sens dubte que Fontbernat interpretava l'Andorra en què havia decidit viure en clau de cultura catalana, però al mateix temps coneixia i respectava el que podríem anomenar fet diferencial andorrà. I no només el respectava sinó que, des dels diferents àmbits d'actuació, contribuï a enfortir l'especificitat social, cultural i política del nostre país.

A tall d'exemple, no ens podem estar de recordar⁵ les sovint citades declaracions de Fontbernat relatives a les seves converses amb el copríncep francès Vincent Auriol:

Al president Vincent Auriol, l'havia conegut de jove i em feia l'honor d'asseure'm a la seva taula. Quan ja era president de la República Francesa i aquí, a Andorra, es patien els greus problemes de la radiodifusió, jo un dia li vaig dir: «Senyor president: vostè que és demòcrata, per què no dóna un xic més de poders al Consell de la Vall, que és elegit pel poble per via democràtica? Pensi que vostè, que és el president d'un país promotor de la democràcia, a Andorra representa la feudalitat. En canvi, els síndics i consellers d'Andorra, tots ells més aviat homes de dretes i conservadors, representen la democràcia». I ell em va contestar: «Home, Fontbernat, no em feu històries! Com voleu que doni privilegis al síndic, si el síndic no sap ni llegir ni escriure?». «Què diu ara?», li vaig replicar. Aleshores era síndic el senyor Francesc Cairat, pel qual jo sempre he tingut un feble, i em comptà entre els seus amics. «Senyor president: el síndic Cairat seria per a vostè un ministre excel·lent, i vostè en té, de ministres, al seu govern, que no li arriben ni a la sola de la sabata en diplomàcia, i potser ni en capacitat, honestat i visió política!»

L'activitat duta a terme per Fontbernat al nostre país es desenvolupà al voltant de dos eixos: la creació dels Cors Andorrans i l'àmbit de la radiodifusió. Tasques diferenciades, però sens dubte complementàries quant als seus objectius, ja que ambdues troben sentit en la promoció cultural, en la difusió d'idees. Ens interessa, en aquest article, centrar-nos en el segon aspecte, tractant de veure com de la vida i de l'obra de

4. Josep FONTBERNAT, *La batalla de Prats de Molló*, Barcelona, Proa, 1930.

5. Vegeu Elidà AMIGÓ i Antoni MORELL, *Sis-cents...*, i Emili CASADEMONT i COMAS, *L'home...*

Fontbernat –i en concret de la seva activitat vinculada a la ràdio– en podem obtenir un retrat, una descripció de l'Andorra de part de la segona meitat del segle xx.

Volem remarcar d'entrada el paper ambivalent que la penetració de la radiodifusió havia de jugar en el nostre país. Per un costat, el fet que un mitjà de comunicació de masses clau al segle xx com era la ràdio es desenvolupés al nostre país podia representar la modernització, l'obertura i el diàleg cap a l'exterior, i podia contribuir a la nostra promoció portes enfora i a la nostra consolidació identitària portes endins; però, d'altra banda, la implantació de la ràdio, en els termes en què es plantejava, i en el context en què s'havia de desenvolupar, podia quedar vinculada –i així va ser– a la dependència d'Andorra dels seus veïns, a pràctiques amb un cert regust colonial i, a més, podia posar de manifest –i així també va ser– que el sistema polític andorrà patia unes contradiccions que difícilment podien ser compatibles amb la modernització del país que almenys aparentment l'arribada de les ràdios semblava comportar: diem aparentment perquè difícilment una pretesa modernització imposada des d'una eventual metròpoli il·lustrada podia modernitzar de veritat els nostre país, ja que el que de fet es proposava als andorrans tenia més a veure amb la subordinació cultural i amb la dependència política que amb el progrés i la defensa de la identitat pròpia.

De qualsevol manera, és interessant remarcar que, sovint, en la dinàmica social de les decisions polítiques s'observa una curiosa paradoxa: les accions dels diferents grups que integren la societat poden tenir, a més de les conseqüències buscades o volgudes pels que prenen la decisió, d'altres conseqüències no buscades o, fins i tot, contraposades a les preteses pels actors que inicialment desenvolupen determinat projecte. Així, sembla clar que darrere l'arribada de la radiodifusió a Andorra, i embolcallada en un mantell de reformisme il·lustrat, hi havia una doble operació: una primera d'abast econòmic de la qual, en qualsevol cas, els principals beneficiaris no n'eren els andorrans, i una segona, més difusa, però també més subtil, que es manifestava en termes de subordinació cultural; però les conseqüències no buscades pels promotors –mediats i immediats– de l'operació no van tardar a arribar: al voltant del tema de la radiodifusió es va anar articulant un moviment nacionalista andorrà que, al llarg d'un procés de maduració política, va esdevenir un dels catalitzadors del procés de reforma institucional dels anys 1980 i del posterior i decisiu procés constituent.

I, en tot cas, la implantació de la radiodifusió a Andorra, en els termes en què es va fer, va posar de manifest les contradiccions del règim polític del copríncipat, tal com quedava llavors jurídicament i políticament definit. Per tant, i malgrat ella mateixa, l'estratègia d'implantació de la radiodifusió (que només pretenia una modernització aparent del país) va acabar afavorint indirectament però decididament la modernització real d'Andorra. Com remarquen encertadament Alain Degage i Antoni Duró, la problemàtica de la radiodifusió va ser un clar exemple de la voluntat dels andorrans d'esdevenir amos del seu futur⁶. El procés –i el conflicte més o menys latent que

6. Alain DEGAGE i Antoni DURÓ, *L'Andorre*, París, PUF, col·l. «Que sais-je?», núm. 3.340, 1998.

l'acompanyava– s'allargaren en el temps: el 1959 el Consell General va constatar la manca de cobertura jurídica de les emissores establertes al país i, en conseqüència, el 1961 es varen signar convenis de concessió per vint anys amb EIRASA (societat espanyola) i SOFIRAD (societat francesa) per a l'explotació de Ràdio Andorra i de Sud Radio. Finalment, el 1983, dos anys després de finalitzat el termini de la concessió, el Consell General assumí el que podríem denominar competències radiofòniques nacionals amb la creació de l'ENAR, veritable entitat andorrana de radiodifusió.

Però, quin paper va jugar el nostre home en aquest procés? Dos importants aspectes de la seva trajectòria vital es van entrelligar per dur-lo a Andorra com a comissionat de SOFIRAD: per un costat, el seu exili forçós en terra francesa com a conseqüència del desenllaç de la Guerra Civil Espanyola i, en segon terme, la seva experiència com a gerent d'afers de comunicació adquirida en temps de la Generalitat de Catalunya. Vist el context –ja comentat– en què cal situar la implantació de la radiodifusió a Andorra, el rol que Fontbernat havia de desenvolupar no semblava feina senzilla. Calia, d'entrada, exercir dots diplomàtiques per concertar les voluntats dels dos coprínceps, i les d'aquests amb la del Consell General; aquest objectiu fou aconseguit, per bé que la conflictivitat que anà associada a la radiodifusió havia d'agafar perfils explícits uns quants anys més tard⁷.

Ha de quedar clar, en qualsevol cas, que en el caràcter ambivalent que abans hem atribuït a la implantació de la radiodifusió a l'hora de valorar el seu paper en la modernització del país, l'acció de Fontbernat s'acabà situant en el posicionament vinculat a l'afermament de la identitat andorrana; i no estem ara dient que Fontbernat desconegué la xarxa d'interessos econòmics i polítics que emmarcaven la implantació de les ràdios a Andorra en el període que va del 1959 al 1983, sinó que el seu compromís vital, un cop instal·lat al nostre país, acabà situant-se en un àmbit vinculat a la difusió i a la promoció de la cultura i la identitat andorranes.

Hem fet l'anterior afirmació no només en base als posicionaments de Fontbernat en defensa de les autoritats andorranes, com el que abans hem reproduït relatiu a la descripció que del síndic Cairat va fer el nostre home davant el copríncep Auriol, sinó també en base a l'activitat radiofònica que desenvolupà. I no parlem ara del Fontbernat gestor d'afers de ràdio i comunicació, sinó del Fontbernat comunicador, aquell a qui li agradava parlar i fer parlar –recordem les converses al quiosc– i també del Fontbernat artista, aquell a qui li agradava fer cantar –sobretot en català–. No parlem doncs del Fontbernat que va arribar a Andorra el 1957 amb una feina concreta encomanada –encara que també amb la convicció íntima d'apropar-se a Catalunya–, sinó del Fontbernat que pocs anys més tard –el 1959– es va instal·lar a Andorra. El mestre no era per vocació un gerent de comunicació, tot i que va exercir en etapes de la seva vida aquesta funció, per bé que segurament ho va fer amb nivells de motivació diferents: segur que no era el mateix dirigir la radiodifusió de la Generalitat de Catalunya,

7. Pere CAVERO, «Aproximació al segle XX» a *Annals 1991*, Barcelona, Institut d'Estudis Andorrans, 1992.

feina darrere la qual hi havia un compromís polític molt intens, que conduir la implantació de la SOFIRAD a Andorra, tasca, aquesta darrera, merament professional. Volem finalment centrar-nos en l'activitat entre periodística i literària que Fontbernat va desenvolupar des dels micròfons de la Ràdio de les Valls (Sud Radio) durant els anys seixanta i setanta del segle passat, activitat que es va concretar en el *Glossari Andorrà*, programa radiofònic molt celebrat tant dins com fora d'Andorra. Hem tingut l'oportunitat de llegir –i de gaudir-ne– les transcripcions de les emissions radiofòniques de Fontbernat, datades en els primers anys de la dècada del 1960⁸ –cal esmentar que el *Glossari Andorrà*, en versió escrita, fou editat el 1966, i que recollia els cent primers glossaris radiats⁹–. El cert és que aquest és un document que permet una bona aproximació a la complexa figura del seu autor. A més, és un instrument potentíssim per a l'historiador que pretén aproximar-se a aquest període de la història d'Andorra. No cal dir que l'autèntica força dels textos hauria de ser apreciada en versió parlada, radiofònica, i valorada, d'entrada, des de l'època en què les emissions van tenir lloc; però qui escriu aquestes paraules tenia aleshores pocs anys de vida a les esquenes i, per tant, recuperar una valoració efectuada llavors, de primera mà, és una tasca que qui subscriu no pot efectuar. Malgrat tot, les paraules de Fontbernat mantenen la seva significació. La temàtica tractada en el *Glossari* és amplíssima: d'entrada, cal remarcar que els textos estan farcits de petites històries, d'anècdotes (algunes d'elles trivials en aparença), de descripcions de costums i de folklore. El mestre gaudia amb els fets quotidians, amb les petites manifestacions culturals que, com ens han explicat els antropòlegs funcionalistes, contribueixen a crear cohesió, a enfortir el vincle d'una comunitat. Però, a quina comunitat s'adreçava Fontbernat? L'emissió es feia des d'una ràdio de titularitat francesa que emetia, mitjançant concessió, des d'Andorra, per a Andorra i per a fora d'Andorra. Aquesta primera constatació no ens respon però del tot el dubte que hem plantejat: ens cal considerar també –i aquest és un fet essencial– que l'emissió es feia en llengua catalana. Ara sí que disposem d'una dada significativa que ens permet acotar amb precisió quina era la comunitat a què Fontbernat es dirigia: a l'àmplia àrea interestatal que s'expressa en català. Però una vegada més ens cal anar en compte amb les afirmacions. Del *Glossari* no se'n desprèn una voluntat uniformitzadora de l'espai que comparteix una mateixa llengua; al contrari, se'n desprèn una gran capacitat per respectar i enfortir les especificitats. Fontbernat parlava des d'Andorra i ho feia en clau andorrana i també en clau catalana, sabent en tot moment que entre aquestes dues comunitats –que en certs sentits en formaven, en formen, una de sola– hi havia profunds lligams i alhora elements diferenciadors. En aquesta especial sensibilitat del mestre per entendre els matisos essencials a l'hora d'establir els lligams entre Andorra i la resta de l'àmbit de llengua i cultura catalanes és on radica l'èxit del seu *Glossari*. Fontbernat només fou circumstancialment un comissionat de la SOFIRAD: fou sobretot un català que, ja en la maduresa, s'instal·là a

8. Hem treballat amb les transcripcions del *Glossari* que ens han fet arribar els Arxius Nacionals d'Andorra.

9. Emili CASADEMONT i COMAS, *L'home...*

Andorra, que esdevingué andorrà d'adopció sense deixar de ser català i sense deixar de ser cosmopolita. Aquesta és la conclusió –i en certs sentits la lliçó– que del *Glossari* en podem extreure els qui no el vàrem poder conèixer personalment.

Hem comentat anteriorment la força que els fets quotidians tenien en els seus textos: exercia en clau periodística de cronista de la realitat; però, a la vegada, l'anecdota, el recull de petites històries adquiria una dimensió més rellevant. Podríem dir que anava d'allò particular cap a allò universal; així, des de l'òptica de valoració més específicament andorrana, ens interessa remarcar que del *Glossari* se'n desprenen reflexions sobre les relacions de veïnatge d'Andorra amb les comarques properes, per exemple en l'emissió dedicada a la benedicció de l'ermita de Santa Magdalena; o sobre les relacions amb els estats veïns, complementades a través del funcionament del copríncipat (vegeu la transcripció de l'emissió del 16 de juliol del 1960, intitulada «Una ensopegada», on es relaten pressions per suspendre el seu programa): en aquest cas se'ns ofereix una excel·lent lliçó sobre el particular règim polític andorrà i alhora sobre el funcionament polític dels dos estats veïns; o sobre el creixement econòmic i els canvis que aquest hauria de generar en la societat i la política andorranes –vegeu ara l'emissió «L'Andorra moderna»–; o sobre aspectes de l'economia tradicional –«La passejada dels corders»–, per constatar com la nova economia comercial i turística se superposava a una economia tradicional, agrícola i ramadera preexistent i com els motllos culturals derivats d'una forma econòmica coexistien –o entraven en conflicte– amb els patrons de comportament associats als nous sectors econòmics; o sobre la renovació generacional –vegeu «El discurs de Meritxell»– on fent una glossa –no debades estem parlant d'un glossari– del discurs del síndic Julià Reig, Fontbernat, a partir de la crònica de l'adjudicació de les beques del Consell General als joves andorranos, aposta decididament per la modernització del país o sobre la festa major de Sant Julià –emissió del 28 de juliol del 1961, «Lauredia»– on fa un magnífic retrat, una mica a l'estil de Josep Pla, de la parròquia que, com el mateix mestre ens explica, «en diuen la Niça de les Valls d'Andorra».

Aquests són alguns dels aspectes de la trajectòria vital i de l'obra del mestre Fontbernat que hem considerat significatius de l'especial relació que mantingué amb Andorra. Però, per cloure el present escrit ens cal concloure que la seva vida tingué un abast molt més ampli. De la seva biografia se'n desprèn una intensa lliçó sobre la història, no només andorrana, del segle xx: l'organització del catalanisme polític durant la dictadura de Primo de Rivera, els fets de Prats de Molló, la II República Espanyola i la Generalitat de Catalunya, la Guerra Civil, l'exili a França de molts republicans espanyols i catalans, la Generalitat de Catalunya a l'exili, el sistema d'equilibris polítics de l'Andorra dels anys 1960, la modernització econòmica i social del país, la radiodifusió i, finalment, les primeres passes de la reforma institucional. A la vegada, podem afirmar que l'estudi de la figura de Fontbernat ens proporciona una excel·lent passejada per les complexes relacions existents entre Catalunya i Andorra durant el segle xx.